

İBN HUZEYME'NİN “KİTABU'T-TEVHÎD” ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE ALLAH'IN VECH SIFATI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Rabia Zahide TEMİZ*

Özet

Hicri 3. asrın ehl-i hadis müelliflerinden İbn Huzeyme (ö.311/923), Kitâbu't-tevhîd adlı eserini, döneminin akâid tartışmaları üzerine kaleme almıştır. Müellif bu eserinde Allah'ın sıfatları, şefaât, ru'yet, iman-amel ilişkisi ve kabir hayatı gibi itikâdî konulara temas etmekte ve ehl-i bid'at gruplarına karşı ehl-i sünnet'in görüşünü ispat etmeye çalışmaktadır. Bu makalede müellifin Allah'ın vech sıfatını ispat etmek için delil getirdiği bazı hadislerin isnad ve metinlerinin temel hadis kaynaklarındaki tarik ve lafızlar ile mukayesesi gerçekleştirilmekte ve konuya ilişkin rivayetler tahlil edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Huzeyme, Hadis, Allah'ın Vechi, Kitabu't-Tevhîd, Allah'ın Sıfatları

AN ASSESMENT ON IBN KHUZAYMAH'S VIEWS RELATED ALLAH'S FACE ATTRIBUTE IN THE CONTEXT OF HIS WRITEN BOOK NAMED “KITAB AL TAWHID”

Abstract

İbn Khuzaymah; One of the ehl-i hadith scholars of third century AH, has written a book named Kitab al-Tawhid about the creed discussions in his time. İbn Khuzaymah addresses in this book important issues of the Islamic aqaid such as the attributes of Allah, intercession, Allah be seen in the Hereafter, relationship between faith and deeds, life in the grave and also he endeavours to prove the notion of ahl al-sunnah against ahl al-bid'ah. This article aims to assay some hadiths which the author put forward to prove Allah's face attribute and to analyze that hadiths in this subject.

Key Words: İbn Khuzaymah, Hadith, Face of Allah, Kitab al-Tawhid, Attributes of Allah

* Dr, rabiazahidetemiz@gmail.com

Giriş

Kelam konularının hicri 3. asrın en hararetle tartışmalarının yapıldığı mesele olduğu ve ehl-i hadisin bu tartışmalardan bigâne kalamadığı muhakkaktır. İslam ilim ve fikir dünyasını derinden etkileyen olaylarla başlangıç gösteren tartışmalardan birisi de Allah'ın sıfatları meselesi olmuştur. Hicri 3. asırda Nişabur'un tanınmış ehl-i hadis âlimlerinden biri olan İbn Huzeyme (h.311/m.923)¹ de her ne kadar kelam konuları ile iştigal etmeyi kerih görse de bu tehlikeli alanın ilim halkalarında hadis talebelerini² meşgul eden bir konu olduğuna şahit olması üzerine *Kitâbu't-tevhîd* eserini kaleme alma zorunluluğu hissetmiştir.³ Müellif daha çok *Sahîh*⁴ adlı eseri ile tanınmaktadır. Bununla birlikte *Kitâbu't-tevhîd*'in de itikâdî konularda ortaya koyduğu görüşleri sebebiyle oldukça dikkat çeken bir eser olduğu görülmektedir.

İbn Huzeyme *Kitâbu't-tevhîd* eserinin büyük bir bölümünde Allah'ın sıfatları konusunu işlemekte, sıfatları ispat etmek için ayet ve hadislerden deliller zikretmektedir. Ardından eserde şefaât, ru'yetullah, iman-amel ilişkisi ve kabir hayatı konularına değinmektedir. İbn Huzeyme bu eserinde "ehl-i âsâr" ifadesini kullanmakta, kendisini de dâhil ettiği bu sünnet taraftarlarının görüşünü "Hicaz, Yemen, Irak, Şam ve Mısır âlimleri olarak bizler, Allah'ın kendisi için ispat ettiği şeyleri kabul ediyor, bunu dillerimizle ikrar edip kalbimizle de tasdik ediyoruz"⁵ sözleriyle ortaya koymaktadır.

¹ Hicrî 223 yılında Nişabur'da dünyaya gelen İbn Huzeyme'nin tam adı, Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. Muğîre b. Sâlih Ebû Bekr es-Sülemî en-Nişâbûrîdir. Kaynaklarda onun için hâfız, hüccet fakih, imâmu'l-eimme ifadeleri kullanılmaktadır. Bkz. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfiyye*, Mektebetü's-sikâfeti'd-diniyye I-II, Kahire, c.1, s.68. Fıkıhta bir mezhebe mensubiyeti ile ilgili kendisinden bir bilgi gelmemektedir. Ebû Bekir en-Nakkâş (h.351/m.962) İbn Huzeyme'nin kendisine 16 yaşından sonra hiçbir imamı takip etmediğini söylediğini rivayet etse de (a.g.e., c.1, s.99) İbn Huzeyme, Şâfiî mezhebinin tabakât eserleri içerisinde önemli bir isim olarak zikredilmektedir. (a.g.e., c.1, s.69)

² Kaynaklarda onun talebelerinden Ebû Ali Muhammed b. Abdulvehhâb es-Sekâfî, Ebû Bekir Ahmed b. İshâk es-Sıbgî, Ebû Bekir b. Ebî Osmân ve Ebû Muhammed Yahya b. Mansûr ile yaşadığı bazı tatsız olaylar aktarılmaktadır. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXIII, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1985, c.14, s.377.

³ Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd ve isbatu sıfatı'r-rabb azze ve celle*, thk: Abdulazîz b. İbrâhîm eş-Şehvân, Riyâd, Dâru'r-rüşd, 1988, s.16. İbn Huzeyme'nin bu eserinin Köprülü Kütüphanesi ve Kastamonu kütüphanesinde iki; Mısır Teymuriye Kütüphanesinde bir, Suriye Zahiriyeye Kütüphanesinde bir yazma nüshası bulunmaktadır. Muhakkik Abdulaziz b. Şehvân, kitabın Almanya ve İspanya'da da nüshaları olduğunu söylemektedir. Bkz. *Kitâbu't-tevhîd*, Giriş bölümü s.75. İlk olarak 1934 yılında basılmış olan eserin 1982 yılındaki ikinci baskısını Mustafa el-Âzâmî tahkik etmiştir. (Dâru kütübi's-selefiyye) Bir diğer baskı Muhammed Halîl Herrâs'ın tahkik ve tahriri ile 1983 yılında Beyrût'ta yapılmıştır. (Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye) Eser üzerine Ebû Nuaym el-İsbâhânî'nin bir müstahreç eseri olduğu belirtilmekle birlikte bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bkz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk İsfahânî, *Kitâbu'd-duafâ*, thk. Fârûk Hamâde, Dârülbeyzâ, Dâru's-Sekâfe, 1984. s.16. Muhakkikin notu.

⁴ Günümüze eksik olarak ulaşmış olan eserin tam adı *Muhtasarü'l-muhtasar mine'l-müsned*'dir. Elimizdeki mevcut kısmın, eserin yaklaşık dörtte biri olduğu sanılmaktadır. Eser Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin tahkik ve tahriri ile Beyrût'ta dört cilt halinde basılmıştır. (Beyrût, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1975)

⁵ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.31-32.

İbn Huzeyme *Kitâbu't-tevhîd*'inde özellikle Muattıla olarak nitelediği Cehmiyye'nin görüşlerini hedef almaktadır. Bununla birlikte Mürcie ve Mutezile gruplarını ve Hariciye'yi de zikretmektedir. Eserde Cehmiyye ve Mutezile mezheplerinin isimlerini sıkça anan müellif, onları görüşleri sebebiyle ağır sözlerle eleştirmesine ve kimi zaman bu gruplara mensup kimselerle bir araya geldiğini, onların fikirlerini alt ettiğini beyan etse de eserinin hiçbir yerinde müşahhas bir kimsenin adını zikretmemektedir. Bununla birlikte Zehebî (ö.748/1348)'nin aktardığı bir olaydan İbn Huzeyme'nin çağdaşı olduğu bilinen Hâkim Ebû Saîd isimli şahısla arasında bir husumet olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Öyle ki İbn Huzeyme'nin bu şahsın vefatı üzerine sevincini ifade etmek için hazırlattığı bir yemek dillere destan bir ziyafet olarak aktarılmaktadır.⁷ Ehl-i rey'e mensup olduğu bilinen bu şahsa olan husumetinin onun fikirleri sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda İbn Huzeyme'nin talebelerini kelim konularından men etmesindeki ısrarı ve onların kendisini dinlemediğini öğrendiğindeki öfkesi daha iyi anlaşılmaktadır.⁸ Ziyafete katılan isimlerin davet sonrasında toplandıkları mecliste Kelamullah'ın devam eden bir kadîm varlık mı olduğu yoksa Cenâb-ı Hakk'ın kelamını haber verdiğinde mi tespit edileceği konusunu tartışmalarından, Allah'ın sıfatları meselesinin o gün için ne derece güncel bir konu olduğu görülmektedir.

İbn Huzeyme *Kitâbu't-tevhîd*'de Allah'ın sıfatları (nefs, ilim, ayn, sem', basar, vech, yed, ısbâ', ricl, istiva, kelam, dıhk), Allah'ın ahirette görülmesi (ru'yetullah), şefaât, ahirette kulların affı, iman-amel ilişkisi ve kabir hayatı konularını ele almaktadır. Biz bu makalede İbn Huzeyme'nin Allah'ın vech sıfatını ispat etmek için delil getirdiği bazı rivayetleri ve onun vech sıfatına dair görüşlerini konu edineceğiz.

Allah'ın Vech Sıfatı

Allah'a nispet edilen vech⁹ sıfatının anlamı üzere farklı görüşler ve tartışmalar bulunmaktadır. Kur'ân'ı Kerim'de on bir ayette Allah veya Rab kelimelerine veya bunlara matuf zamire izafetle gelen vech lafzının, pek çok hadiste de Allah lafzına izafet edildiği görülmektedir. Kimilerine göre vech Allah'a ait haberî zatî bir sıfat olup yüz anlamındadır ve nur saçan bir niteliği vardır. Ayette Rabb kelimesi ile terki edilmiş

⁶ Tam adı, Abdurrahman b. Huseyn b. Hâlid Ebû Saîd en-Nisâbüridir. Hanefî kâdisıdır. Hâkim en-Nisâbüri, döneminde ehl-i rey'in imamı olduğunu söylemektedir. İbn Huzeyme ile aralarında açık bir husumet olduğuna değinen Hâkim, onun vefatını sevinçle karşıladığını belirtir. Bkz, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm: h.301-320*, Beyrût, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1992, s.255.

⁷ İbn Huzeyme'nin kendisine ait bir bahçede tertiplemediği yemek için sokak sokak gezerek halkı davet ettiği, yemeğin hazırlanması ve ikramında bizzat çalıştığı ifade edilmektedir. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c.14, s.379.

⁸ Zehebî, İbn Huzeyme'nin çok değer verdiği talebeleri ile arasının nasıl açıldığını ve İbn Huzeyme'nin onlar için sarfettiği ağır sözleri aktarmaktadır. Bkz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c.14, s.379.

⁹ Vech (الوجه) sözlükte yüz, çehre, sima, bir şeyin kendisi, bakan kimsenin karşısına gelen yön anlamlarına gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-arab*, I-XV, Dâru sâdir, t.y., c.13, s. 555.

olması sebebiyle Zat'tan farklı bir şey olduğu da iddia edilmiştir. Kimilerine göre ise vech sıfatının manasını herhangi bir şekilde yorumlamaksızın ilâhî ilme havale etmek gerekir, zira bu tür nassları anlamak insan idrakini aşar. Vech'in Allah'ın zatını ifade eden bir kavram olması sebebiyle mutlaka te'vili gerektiğini düşünenler ise nasslarda geçen vech lafzını zât, rızâ, sâlih amel, sevap gibi manalarda anlamışlardır.¹⁰

İbn Huzeyme, Allah'ın vechinin yaratılmış hiçbir varlığın vechine benzemediğini, Cenâb-ı Hakk'ın mahlûklarına benzemekten ve Muattıla'nın iddia ettiklerinden münezzeh olduğunu söylemektedir. "Batıl ehli" olarak nitelediği ve Muattıla Cehmiyye diye hitap ettiği bu kimseler, ona göre Allah'ın ayetlerinde ve Resulünün sözlerinde bize bildirilen sıfatları inkâr etmektedirler.

İbn Huzeyme vech sıfatını ispat etmek için Kur'ân'da Allah'a vech atfedilen ayetlerden deliller getirir.¹¹ Onun belirttiğine göre Allah, kendisini celal ve ikram sahibi olarak vasıflandırmış, "...Rabbinin vechi baki kalır"¹² buyurmuştur ve onu yok olmaktan nefyetmiştir.¹³ Resulüne "*Sabah akşam Rablerinin vechini dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret*"¹⁴ diye hitap etmiş, "*Doğu da, batı da Allah'ındır. Nereye yönelirseniz Allah'ın vechi oradadır*"¹⁵ buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk nefsi için vechi ispat etmiş, vechinin bâkî olduğunu, helâk olmayacağını söylemiştir.

İbn Huzeyme vech sıfatı üzerinde oldukça söz sarf eder. Muattıla olarak nitelendirdiği Cehmiyye'nin, Allah'ın kendilerini tenzih ettiği ve temize çıkararak Peygamberlerden sonra insanların en hayırlısı haline getirdiği ehl-i âsârı Müşebbihe olmakla itham edişine şiddetle karşı çıkarak onları Allah'ın kitabını, Resulünün sünnetini ve Arap dilini bilmemekle suçlar. Ehl-i âsâr, Allah'ın kitabı ve Resulünün sünnetiyle konuşan ve Allah'ın kendisi için tespit ettiği ve Resulü tarafından da teyit edilen sıfatları kabul eden kimselerdir.¹⁶ Kur'ân'da bildirdiği üzere Cenâb-ı Hakk'ın bir vechi vardır. Bizzat ayetlerde vechini celal ve ikram sahibi olarak tavsif etmekte ve helâki ondan nefyedip, bâkî olduğunu haber vermektedir. Oysa mahlûkatın vechi böyle değildir. O halde nasıl olur da Cenâb-ı Hakk'ın bir vechi olduğunu söyleyen sünnet ehli, Müşebbihe olarak isimlendirilebilir ve Allahın vechini mahlûkun vechine benzetmekle suçlanabilir?

¹⁰ Bkz, Yusuf Şevki Yavuz, "Vecih", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.42, s.585-586.

¹¹ İbn Huzeyme şu ayetleri zikreder: "...Allah'ın vechini murad edenler için o daha hayırlıdır" (Rûm 30/38); "*İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın vechini dileyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler, (sevaplarını) kat kat arttıranlardır.*" (Rûm 30/39); "*Biz sizi sadece Allah'ın vechi için yediriyoruz.*" (İnsan 76/9); "*O, hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz. Yaptığı iyiliği ancak yüce Rabbinin vechini dilediği için yapar.*" (Leyl 92/19-20).

¹² Rahman 55/27.

¹³ "*O'nun vechi dışında her şey yok olacaktır.*" (Kasas 28/88)

¹⁴ Kehf 18/28.

¹⁵ Bakara 2/115.

¹⁶ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhid*, s.64.

İbn Huzeyme'ye göre şayet ehl-i hadis âlimleri Müşebbihe ise, şöyle söyleyenler de Müşebbihe olmalıdır: “insanoğlunun tıpkı domuzlar, maymunlar, köpekler, yırtıcı hayvanlar, eşekler, katırlar, atlar ve akrepler gibi bir vechi vardır. İnsanın vechi tıpkı domuzun, maymunun, köpeğin ve diğer sayılanların vechi gibidir.” Hâlbuki akli başında her insan kendisine böyle söylenildiğinde karşı çıkacaktır. Bir insanın yüzünün bu sayılanların yüzlerine benzetilmesi mantık dışıdır. Oysaki bütün bu mahlûkatın vechlerinin gözleri, yanakları, alınları, burunları, dilleri, ağızları, dişleri ve dudakları vardır ve bütün bu vechler ve insanoğlunun vechi muhdestir, hepsi mahlûktur. Allah onları fânî ve helâk edileceklerden kılmış, yok iken var etmiş ve hâdis olmuşlardır. Ama buna rağmen akli olan kimse bu varlıkların vechi ile insanoğlunun vechini birbirine benzetmez. O halde Allah'ın bir vechi olduğunu, Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünneti ile konuşarak söyleyen bir kimse de Allah'ın vechini kullarının vechine benzetmiş olmaz. Bu durumda ehl-i âsârı Allah'ı mahlûkata benzetmekle suçlamak yalan ve iftiradır.¹⁷

İbn Huzeyme bu sözleriyle kendilerine Müşebbihe diyen Cehmiyye'nin ne kadar akıl ve mantık dışı bir söylemde bulunduğunu göstermek istemiş, böylelikle de Allah'ın ve mahlûkatın vechinin benzetilmesinin mümkün olamayacağını ispatlamaya çalışmıştır.

İbn Huzeyme Allah'ın bir vechi olduğunu ispat için metninde “vechullah” lafzının yer aldığı tüm hadisleri delil olarak görmektedir. Resulullah'ın sözlerinde ‘Allah'ın vechi/Allah'ın vechini dilemek’ ifadesinin bulunduğu hadisler açıkça Allah'ın bir vechi olduğunu göstermektedir.

İbn Huzeyme'nin delil getirdiği rivayetlerden bazılarında vech lafzı zâhirî mana üzere anlaşılmaya oldukça elverişlidir. Örneğin Abdullah b. Kays'ın Allah Resulü'nden aktardığı “*Cennette, yiyecek kapları ve içindeki her şeyi gümüşten olan iki cennet ve yiyecek kapları ve içindeki her şeyi altından olan iki cennet vardır. Adn cennetindeki cennetliklerle, bunların Rabb'lerinin vechine bakmaları arasındaki tek engel, Allah'ın vechi üzerinde bulunan azamet ve kibriya perdesidir*”¹⁸ hadisi, Allah Resulü'nün Zeyd b. Sâbit'e öğrettiği “*Emret, Allah'ım emret! Hayr, senin ellerindedir, sendendir ve sanadır...*” “*Allah'ım senden hükmüne rıza göstermeyi, ölümden sonra güzel yaşamayı, vechine bakmanın lezzetini, bunaltıcı felaketlere ve saptırıcı fitnelere uğramadan seninle karşılaşma şevkini isterim*”¹⁹ duası, yine Ammâr b. Yâsir'e öğrettiği bir duada “*...Allah'ım, ölümden sonra güzel bir yaşam ve vechini görme lezzetini isterim...*” sözleri ile “*... O'nun hicâbı nârdır. Eğer onu açsaydı, vechinin azameti, görüşünün ulaştığı her şeyi kül ederdi...*”²⁰ hadislerinde yer alan vech lafızlarının Allah lafzı ile

¹⁷ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.66.

¹⁸ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.49.

¹⁹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.42.

²⁰ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.36.

terkibi vech sıfatını ispat eden en temel deliller olmaktadır. Bununla birlikte âlimler bu lafızları vech sıfatını ispat etmekten ziyade ru'yetullaha delil olarak görmüşlerdir.²¹

İbn Huzeyme hadislerde yer alan vech lafzını kesinlikle te'vil etmemektedir. Cenâb-ı Hakk'ın bir vechi vardır ve bu vech nur, ışık ve parlaklık sahibidir. Şayet O'nun örtüsü kalkacak olursa, vechinin azametinden gözün idrak ettiği her şey yanıp kül olacaktır. Fani dünyada hiçbir beşer onu göremez, zira dünya ehli için o bir sırdır. İnsanoğlunun sahip olduğu yüze gelince, Cenâb-ı Hakk ona helâk olmayı yazmıştır. Ondan ikrâm ve celâl vasıflarını nefyetmiştir. Allah'ın kendi vechi için vasıflandırdığı, nur, ışık, parlaklık gibi vasıflardan da uzaktır. İnsanoğlunun yüzünün dünya ehline ulaşan bakışı ne bir kılı, ne de daha fazlasını yakabilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk ona öyle bir kudret vermemiştir. İnsanoğlunun vechi muhdes, mahlûk ve fânîdir, bedenleriyle birlikte ölecek, sonra çürüyecektir. Çürüdükten sonra Cenâb-ı Hakk onu yeniden ortaya çıkaracaktır. Aklı olan ve Arap dilini bilen bir kimse, bu vechin diğerleriyle benzediğini söyleyemez, sırf Allah kendi vechini vech diye isimlendirdi diye, bunun insanoğlunun vechi ile benzer olduğu düşünülemez.²²

İbn Huzeyme eserinde vechullaha delil olarak görmediği veya zayıf kabul ettiği rivayetlere de yer verir. Örneğin suret hadisi²³ olarak bilinen meşhur rivayete yer vererek "إن الله خلق آدم على صورته/Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı"²⁴ şeklindeki ifadeye yer alan "kendi suretinde" lafzındaki zamirin mercînin Cenâb-ı Hakk değil, yüzüne vurulan kişi olduğunu söylemektedir. Ona göre bu hadis Allah'ın bir vechi olduğunu ispat etmemektedir, zira 'kendi suretinde' ifadesinde yer alan zamir Allah'a râcî değildir. İbn Huzeyme'ye göre hadisteki zamirin Allah lafzına râcî olduğunu söyleyen kişi Müşebbihe olmaktadır. Yine "Yüze vurmayın! Zira insanoğlu Rahman'ın suretinde yaratılmıştır" hadisinin delil alınmasına karşı çıkmakta ve hadisin illetli olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.²⁵

İbn Huzeyme bu görüşünü pekiştirmek, hadiste zamirin Allah'a râcî olmadığını ortaya koymak adına "Allah Âdem'i kendi suretinde, altmış zira' (kol) boyunda yarattı"²⁶ hadisini delil getirir. İbn Huzeyme'ye göre bu hadis ile bir önceki rivayette yer alan "kendi suretinde" lafzı ile insanoğlunun suretinin kastedildiği açıkça

²¹ Bkz, Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî, alâ sahih-i Müslim*, I-IX, Riyâd, Mektebetü'r-rüşd, 2004, c.2, s.17; Kirmânî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali, *Sahîhu Ebî Abdillâh el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, I-XXV, Beyrût, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1981, c.25, s.119; Ebül-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *ed-Dibâc ala Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, I-VI, Beyrût, Dâru'l-erkâm b. ebî'l-erkâm, t.y. c.1, s.326.

²² İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.66.

²³ Bu hadis üzerine yazılmış bir makale bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Kahraman, "Suret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi" *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul-2003, yıl:1 sayı:1 s.51-70.

²⁴ Müslîm, "Birr ve's-sıla", 112, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrût, Dâru'l-fikr, I-X, 1991, c.7, s.222; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, I-XI, Beyrût, Mektebetü'l-İslâmî, 1983, c.9, s.444 ve 445; Muhammed Nasrûddin el Elbânî, *Sahîhu el-Edebü'l-müfred li'l-imam el-Buhârî*, thk., Mektebetü'd-Delil, 1997, s.84.

²⁵ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.99.

²⁶ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.102.

anlaşılmaktadır. Çünkü Allah-u Teâlâ'nın kol, karış gibi mahlûkata ait uzuvlarla nitelendirilmesi mümkün değildir. Allah, kendi nefsinin tenzih etmiş ve mahlûkatın sıfatlarına benzemekten kendisini takdis etmiştir. “*Onun misli gibisi yoktur*” ayeti de bunun en açık göstergesidir.²⁷ İbn Huzeyme, eserinde Allahu Teâlâ'ya nispet etmede bir mahzur görmeyerek ispata gayret ettiği sıfatları, “kulların sahip olduklarından farklı sıfatlar” şeklinde izah ederken, bu hadiste yer alan zira' lafzını, “ancak kulların sahip olabileceği kol/karış” şeklinde açıklamakta ve Allah'ın bu lafızla tavsif edilemeyeceğini sebep göstererek bir çelişkiye düşmektedir.

İbn Huzeyme'nin delil getirdiği bazı hadislerde Allah'ın vechini kulunun vechine yönelttiği haber verilmektedir. Şebes b. Rıb'î'nin namaz kılariken önüne tükürdüğünü gören Huzeyfe b. Yemân, Resulullah'ın böyle yapmaktan nehyettiğini ve “*Müslüman namaza durduğu vakit Allah ona vechiyle yönelir ve ona münacat eder. O kişi ayrılıncaya kadar, ya da bir şey oluncaya kadar da ondan ayrılmaz*” buyurduğunu söylemiştir.²⁸ Bir başka merfû rivayette ise “*Allah Yahya b. Zekeriyya'ya onlarla amel etmesi ve İsrail oğullarının da amel etmesi için beş kelime vahyetti... Namaza kalktığı zaman, yönünü değiştirme! Zira Allah vechini, kulunun vechine çevirir*” buyrulmaktadır.²⁹

Zâhirî anlamı ağır basan rivayetlerin dışında te'vile oldukça imkân tanıyan rivayetlerin de eserde yer aldığı görülmektedir. Örneğin İbn Huzeyme hadislerde yer alan “*سأل بوجه الله - إبتغاء بوجه الله* / Allah'ın vechini dilemek” ibarelerini Allah'ın vech sıfatının ispatına delil saymaktadır. Bu lafzın yer aldığı merfû mevkûf tüm rivayetleri delil getiren İbn Huzeyme, hadiste geçen “vechullah” lafızlarını te'vil etmeye şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu anlamda Allah Resulü'nün “*De ki O, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeye, ya da sizi grup grup birbirinize düşürmeye ve kiminizin şiddetini kiminize tattırmaya gücü yetendir...*”³⁰ ayeti nazil olduğunda ayeti parça parça okuyarak her lafzın arasında “*vechine sığınırım*” buyurması,³¹ yine “*Her kim malının zekâtını verirken Allah'ın vechini ve*

²⁷ İbn Huzeyme, , a.g.e., s.103.

²⁸ İbn Huzeyme, , a.g.e., s.43. İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-IV, Beyrût, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1975, “Salât”, 350; Ayrıca bkz. Muhammed Nasrüddin el-Elbânî, *Sahîhu Süneni İbn Mâce*, Riyâd, Mektebetü't-terbiyeti'l-arâbi li-Düveli'l-Halic, I-II, 1986, “İkâmetu's-salât”, 61; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-IX, Beyrût, Dâru'l-fikr, 1994, c.1, s.395.

²⁹ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.45. Hadiste Cenâb-ı Hakk İsrail oğullarına hitap etmekte ve onlara bir takım emirler vermektedir. Allah İsrail oğullarına, bir kul namaza kalktığında onun vechine kendi vechi ile yöneleceğini haber vermiştir. İbn Huzeyme'ye göre Onlar dahi yaratıcılarının bir vechi olduğunu biliyor ve bunu doğruluyorlardı. Allah Resulü de İsrail oğullarının bildiği bu şeyi ümmetine bildirmekte ve bu durum “*Her nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır*” (Bakara 2/115) ayetinde haber verilmektedir.” Bkz. İbn Huzeyme, a.g.e., s.47.

³⁰ En'âm, 6/65.

³¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.33; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, 1992. IV-VIII, “Tevhîd”, 16. Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *el-Câmiu's-sahîh ve hüve Sünenü't-Tirmizî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, I-V, 1987, “Tefsîr”, 7.

ahiret yurdunu dilerse, onunla malını temizlemiş olur"³² hadisi, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Fetih senesi Mekke'de hastalanıp hicretten geri kalmaktan endişe ettiğinde Hz. Peygamber'in "*şayet sen geride kalır ve Allah'ın vechini dileyerek ibadette bulunursan, o sebeple derecen ve yüksekliğin artar*" şeklindeki cevabı,³³ Resulullah'a gelen ve 'Allah'ın vechini ve ahiret yurdunu dileyerek seninle birlikte cihad etmek istiyorum' diyen bir şahsın sözü³⁴ ve Habbâb b. Eret'in "Allah'ın vechini dileyerek Peygamberle birlikte hicret ettik..."³⁵ sözleri, Resulullah'ın yaptığı mal taksimatını beğenmeyen bir kişinin hiddetlenerek 'bu taksim, Allahın vechinin aranmadığı bir taksimdir' demesi,³⁶ İbn Huzeyme'ye göre Allah'ın bir vechi olduğunun delilleri olmaktadır.

Son üç rivayette vech lafzının telaffuzu Allah Resulü'nden başkasına izafe edilmektedir. Özellikle son rivayette görüleceği üzere ganimet taksimine rıza göstermeyen kişinin kırgınlık içeren bir biçimde söylediği bu söz ile gerçek manada Cenâb-ı Hakk'ın vech sıfatını kastetmediği açıktır. Bu örnekler "Allah'ın vechini dilemek" sözünün yalnızca Allah Resulünün kullandığı bir ifade olmadığını, zaman zaman sahabenin de bu lafzı kullandığı ve böylesi bir ifadeyle "Allah'ın rızasını kazanmak" manasını kastettikleri anlaşılmaktadır.

İbn Huzeyme'nin zikrettiği Ubeydullah b. Miksem'in "*Allah'ın kıyamet gününde yetmiş bin hicâbı vardır...*"³⁷ Mücâhid b. Cebr'in "*Melekler ve arş arasında yetmiş bin hicâb vardır...*"³⁸ maktû' rivayetlerinin ise aslı olmadığı ifade edilmektedir.³⁹

³² İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.53. İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, "Zekât", 334.

³³ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.34. Ayrıca bkz. Buhârî, "İmân", 41; "Ferâiz", 5; Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrût, I-V, t.y, "Vesaya", 5; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbu's-sünen-i Ebî Dâvûd*, thk: Muhammed Avvame, Dârü'l-kable li's-sekâfeti islâmiyye, Cidde, I-V, 1998, "Vesaya", 2.

³⁴ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.48. Ayrıca bkz. İbn Mâce, "Cihâd", 12.

³⁵ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.50. Ayrıca bkz. Buhârî, "Cenâiz", 27; "Menâkıb-ı'l-ensâr", 44; "Meğâzi", 17, 28; "Rikâk", 16; Müslim, "Cenâiz", 44; Tirmizî, "Menâkıb", 54.

³⁶ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.41. Ayrıca bkz. Buhârî, "Enbiyâ", 30; "Edeb", 71; "İsti'zân", 47; "Daavât", 18; Müslim, "Zekât", 140.

³⁷ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.61. İbn Huzeyme'nin Ubeydullah b. Miksem'den maktû' bir rivayet olarak gelen bu hadisin hemen ardından, eserine maktûattan hiçbir hadisi almadığını, ilmin bu çeşidinin ancak Kur'an ayetleri ve sahîh sâbit sünnetten gelen güvenilir haberlerle bilinebileceğini ve böylelerinin dışındaki şeyleri delil almadığını söylemesi hayli ilginçtir. İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.62.

³⁸ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.61. Suyutî Mücâhid'den gelen bu isnadı eserinde zikrederek diğer rivayetlerin müşahidi olarak kabul etmektedir. Bkz. Suyutî, *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*, I-II, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996, c.1. s.24.

³⁹ Ubeydullah b. Miksem rivayeti bir başka isnad ile Sehl b. Sa'd'dan da gelmektedir. Ravileri çok zayıf olan bu isnad için İbn Cevzî 'aslı yok' demiştir. Bkz. İmam Ebû'l-ferec el-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*, I-IV, Mektebetü edvâu's-selef, Riyâd, 1997, c.1, s.166; İbnü'l-Arrâk'a göre ravileri aşırı zayıf olmakla birlikte yalancı değildirler ve isnadın şahidleri de vardır. Bkz. Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinani İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şer'îati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şenâati'l-mevzûa*, thk: Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Sıddik, I-II, Kahire-Mektebetü'l-kahire. t.y, c.1, s.142; Suyuti de yetmiş bin hicâb konulu diğer hadislerin isnadlarını da zikrederek, tüm bu rivayetlerin birbirini desteklediğini ve uydurma olmaktan çıkardığını söylemektedir. Suyuti, *el-Leâli'l-masnûa* c.1. s.24.

İbn Huzeyme'nin delil getirdiği kimi rivayetlerin metinlerinin ise diğer hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerin metinlerinden manayı etkileyecek derecede farklı olduğu, hatta bazılarında ibn Huzeyme'nin delil getirdiği vech lafzının yer almadığı görülmektedir. Müellifin sıfatın ispatı için temel delil olarak sunduğu rivayetlerin değerlendirmesi için bu kaynaklarda yer alan sened ve metinlerle mukayese edilmesi uygun görülmüştür.

1. “Kim Allah'ın vechini dilerse ...” hadisi

İbn Huzeyme'nin Allah'ın vech lafzını ispat için delil getirdiği bir hadiste Allah Resulü “من استعاذ بالله فأعيذوه ، ومن سألكم بوجه الله فأعطوه” / *Kim Allah için sığınma dilerse onu korumanız altına alın, sizden her kim de Allah'ın vechi ile isterse, ona da o istediğini verin*”⁴⁰ buyurmaktadır.

Müellifin *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebî Nehîk- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Hâlid b. Hâris- Nasr b. Ali ve İsmâil b. Bişr b. Mansûr* isnadları ile eserinde yer verdiği bu hadis, birer tarikten Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inde, Tirmizî'nin *İlel*'inde ve Nesâî'nin *Sünen*'inde; iki tarikten Tâberî'nin *Tehzîbu'l-âsâr*'ında; dört tarikten Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve beş tarikten Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer almaktadır. Toplam 14 isnadını tespit ettiğimiz hadisin 3 tarikinde (Tirmizî'nin *İlel*'inde, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde iki tarikte ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bir tarikte) vech lafzının bulunduğu, diğer tariklerde bu lafzın yer almadığı tespit edilmiştir.

• Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* eserinde hadis *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avâne- Müsedded* isnadı ile gelmekte ve *من استعاذ بالله فأعيذوه، ومن سألكم بوجه الله فأعطوه...* şeklindeki metninde vech lafzı yer almamaktadır.⁴¹

• Tirmizî'nin *İlel*'inde hadiste vech lafzı yer almaktadır:

*...من استعاذ بالله فأعيذوه، ومن سألكم بوجه الله فأعطوه... - Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebî Nehîk- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Hâlid b. Hâris- Nasr b. Ali*⁴²

• Nesâî'nin *Sünen*'inde hadis şöyledir:

*...من استعاذ بالله فأعيذوه ومن سألكم بالله فأعطوه... - Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avane- Kuteybe*⁴³

⁴⁰ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.38.

⁴¹ Muhammed Nasîrüddin el Elbânî, *Sahîhu el-Edebü'l-müfred li'l-imam el-Buhârî*, thk., Mektebetü'd-Delîl, 1997, s. 216.

⁴² Tirmizî hadisi *Sünen* eserine almamış, yalnızca *İlel*'inde yer vermiş ve ona uygun bir başlık da açmayarak kitabının sonunda zikretmiştir. Buhârî'ye bu hadisi sormuş, o da cevaben Saîd b. Ebî Arûbe'nin hadisi Katâde'ye isnad ettiğini, ama diğerlerinin bunun aksini söyleyerek hadisi ona isnad etmediklerini söylemiştir. Bkz. Ebu Talib Kâdî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, Beyrût, Âlemu'l-kütüb, 1989, s.367. Buhârî'nin de hadise *Sahîh* isimli eserinde değil de, *el-Edebü'l-müfred*'inde yer vermesi dikkat çekmektedir.

- Taberî de de hadis vech lafzı yer almaksızın gelmektedir:

... من استعاذ بالله فأعيزوه، ومن سألكم بالله فأعطوه... - *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avane- Abdurrahman- Muhammed b. Beşşâr*⁴⁴

... من استعاذ بالله فأعيزوه... - *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- İshâk- Temîm b. el-Muntasar*⁴⁵

- Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde 4 yerde geçen hadisin yalnızca *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebî Nehîk- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Hâlid b. Hâris- Ali b. Abdullah*⁴⁶ isnadının ... من استعاذ بالله فأعيزوه ومن سألكم بوجه الله فأعطوه... şeklindeki metninde 'vecullah' lafzı yer almaktadır. Diğer isnadlar ve metinleri şöyledir:

... من استعاذ بالله فأعيزوه ومن سألكم بالله فأعطوه... - *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avâne- Affân*⁴⁷

... من استعاذكم بالله فأعيزوه ومن استعاذكم بالله فأعطوه... - *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avâne- Süreyc*⁴⁸

... من سألكم بالله فأعطوه... - *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- Leys- Ebû Bekir b. Ayyâş- Esved b. Âmir*⁴⁹

- Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebî Nehîk- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Hâlid b. Hâris- Nasr b. Ali ve Ubeydullah b. Ömer*⁵⁰ isnadlarının من استعاذ بالله فأعيزوه ومن سألكم بوجه الله فأعطوه... şeklindeki metninde vech lafzı yer alırken şu hadislerde yer almamaktadır:

... من استعاذ بالله فأعيزوه ومن سأل بالله فأعطوه... - *Nebî (a.s.)- Abdullah- Mücâhid- Cerîr- Osmân b. Ebî Şeybe*⁵¹

... من استعاذكم بالله فأعيزوه ومن سألكم بالله فأعطوه... - *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Cerîr- Osmân b. Ebî Şeybe (ح) Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avane- Müsedded ve Sehl b. Bekkâr*⁵²

⁴³ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Kitâbu sünen-i kübra*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, I-VI, 1991, "Zekât", 72.

⁴⁴ Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, I-II, Mekke, Matabiü's-safa, 1984, c.1, s.44.

⁴⁵ Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr*, c.1, s.45.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, c.1, s.538.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.2, s.350, 481.

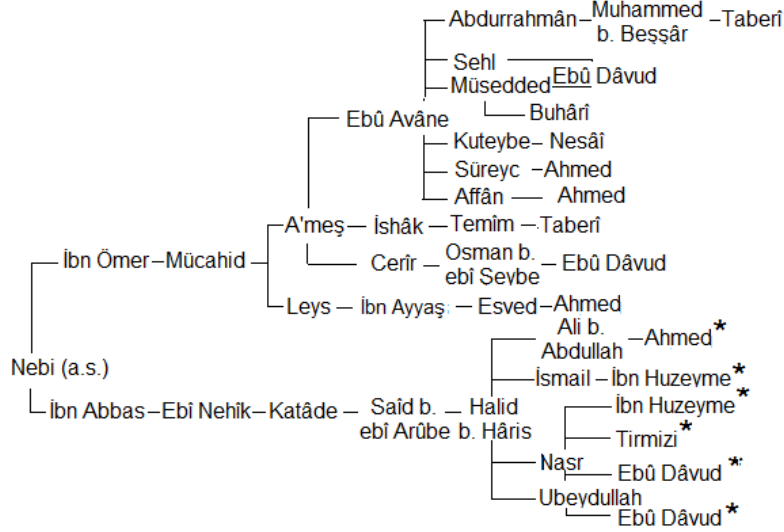
⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.2, s.418.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.2, s.411.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 119.

⁵¹ Ebû Dâvûd, "Zekât", 38.

Hadisin isnadları bir şema halinde aşağıda görülmektedir. Hadisin hangi kaynakta yer aldığı isnadın sonunda zikredilmiş ve vech lafzının yer aldığı kaynaklar */yıldız işareti ile gösterilmiştir:

Hadis Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs'dan gelmektedir. Abdullah b. Ömer'den hadisi Mücâhid b. Cebr; ondan da A'meş ve Leys b. Ebî Selîm rivayet etmektedir. A'meş'in hadisin medârı olduğu, Leys tarikinin ferd olduğu görülmektedir. Ameş'ten hadisi Ebû Avane, İshâk ve Cerîr rivayet etmiştir. Rivayetleri büyük oranda Ebû Avane kanalıyla dağılmıştır. Mücâhid tariki ile gelen hadisler, Taberî, Ebû Dâvûd, Buhârî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivayet edilmiştir.

İbn Huzeyme'nin eserinde hadis İbn Abbâs'ın rivayet ettiği iki isnadla gelmektedir. Hadisin İbn Abbâs tarikinde, Abdullah b. Abbâs'ın ravisi Ebû Nehîk el-Ezdî ismiyle meşhur Osmân b. Nehîktir. İbn Abbâs rivayeti, tebe-i tabîîn tabakasının orta yaşlı ravilerinden birisi olan Hâlid b. Hâris'e kadar birer ravi kanalıyla gelmiştir. Hadisin uzun bir süreçte birer ravi ile aktarılan ferd/garib bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır. İbn Ömer kanalıyla gelen isnadların ise dağılışı biçimleri ve farklı ravilerden müteşekkil tariklerinin çokluğu, hadislerin sıhhati konusunda bir güven oluşturmaktadır. Bu sebeple İbn Ömer tariklerinin İbn Abbâs tariklerine nispetle daha güvenilir oldukları söylenebilir.

İbn Ömer tarikiyle gelen on isnadın tamamının metninde “vechullah” lafzı yer almazken, İbn Abbâs'dan gelen altı isnadın metninde “vechullah” lafzının varlığı açıkça görülmektedir.

Her iki sahabiden gelen isnadlar incelendiğinde bir sahabiden gelen metinde hadisin anlaşılması için oldukça önem arz eden lafız yer almaz iken bir diğer sahabiden

⁵² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 119.

gelen tariklerin metninde bu lafzın ısrarla yer alması oldukça dikkat çekicidir. Bununla birlikte daha güvenilir olduğu görülen İbn Ömer tariklerinin hiç birinde vech lafzının yer almaması, metnin aslında, bu lafzın yer almadığı düşüncesini güçlendirmektedir. Ayrıca İbn Abbâs tarikinin birer ravi kanalıyla nakledilmiş ferd/garip bir rivayet olması bu kanalla gelen metne güveni azaltmaktadır. İbn Abbâs'dan gelen isnadlardaki ravilerin güvenilir kimseler oldukları muhakkaktır. Bununla birlikte güvenilir bir ravinin de hata etmesi muhtemeldir. Bu durumda İbn Abbâs tarikleriyle gelen metinlerde yer alan vech lafzının, mana ile rivayetin raviye tanıdığı serbestliğin neticesi, ravi tasarrufu olarak hadise dâhil olmuş bir lafız olduğu anlaşılmaktadır.

2. "Allah'ın vechini dileyerek oruç tutan kişi..." hadisi

İbn Huzeyme'nin vech sıfatının ispatı için delil getirdiği bir diğer hadis "من صام من صام / يومًا في سبيل الله ابتغاء وجه الله , باعد الله وجهه عن النار سبعين خريفًا / Her kim Allah'ın vechini dileyerek Allah yolunda bir gün oruç tutarsa, Allah onun vechini cehennemden yetmiş yıl uzak eder"⁵³ hadisidir. Müellifin "cihad ve oruç bölümünde zikrettiğim için burada anmaya gerek yok" diyerek isnadsız yer verdiği hadisin isnadına *Sahîh* isimli eserinin oruç bölümünde rastlamaktayız. Bununla birlikte hadisin Ahmed b. Hanbel⁵⁴ ve Ebû Ya'lâ'nın⁵⁵ *Müsned*, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*, Darîmî, Nesâî,⁵⁶ İbn Mâce⁵⁷ ve Tirmizî'nin⁵⁸ *Sünen* ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*⁵⁹ eserlerinde yer aldığı fakat birçoğunun metninde vech lafzının yer almadığı görülmektedir. Kaynaklarda hadisin metinlerinde bazı lafız farklılıkları olmakla birlikte, anlam temelde "Allah için (Allah yolunda), (vechini dileyerek) bir gün oruç tutan kişi, cehennemden uzaktır (yetmiş yıl uzak olur)" şeklindedir. Hadis sahabiden Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Ukbe b. Âmir, Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik, Amr b. Abese ve Selâme b. Kayser'den nakledilmektedir. İbn Huzeyme'de yer alan metin, Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti olduğu için hadisin yalnızca bu sahabeden gelen isnad ve metinlerinin değerlendirilmesi yeterli görülmüştür. Hadis kaynaklarda şu isnad ve metinlerle gelmektedir:

- Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde;

⁵³ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, 38.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.3, s. 162, 278, 619.

⁵⁵ Ahmed b. Ali b. Müsennâ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, I-VII, Beyrût, Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998, c.1, s.383.

⁵⁶ Nesâî, "Sıyâm", 44.

⁵⁷ İbn Mâce, "Sıyâm", 34.

⁵⁸ Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihâd", 3.

⁵⁹ Ebû'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I-XI, Beyrût, Darü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2007, c.4, s.13, c.7, s.150, c.11, s.190.

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Sümeý- Süfyân- İbn Nümeýr*⁶⁰ من صام يوما في سبيل الله باعد الله بذلك اليوم النار عن وجهه سبعين خريفا

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Hammâd b. Seleme- Yezîd*⁶¹ من صام يوما في سبيل الله باعد الله بينه وبين النار مسيرة سبعين خريفا

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Safvân- Süheyl b. Ebî Sâlih- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer*⁶² من صام يوما في سبيل الله باعد الله وجهه من جهنم مسيرة سبعين عاما

- Nesâî'nin *Sünen*'inde;

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Sümeý- Süfyân- İbn Nümeýr- Ahmed b. Hanbel- Abdullah b. Ahmed*⁶³ من صام يوما في سبيل الله باعد الله بذلك اليوم النار عن وجهه سبعين خريفا

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân- Yezîd- Abdullah b. Münîr*⁶⁴ لا يصوم عبد يوما في سبيل الله إلا باعد الله تعالى بذلك اليوم النار عن وجهه سبعين خريفا

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân- Kâsım- Ahmed b. Harb*⁶⁵ من صام يوما في سبيل الله باعد الله بذلك اليوم حر جهنم عن وجهه سبعين خريفا

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Humeyd b. el-Esved- Hasan b. Gazea*⁶⁶ من صام يوما في سبيل الله عز وجل باعده الله عن النار سبعين خريفا

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Yahya b. Saîd ve Süheyl b. Ebî Sâlih- İbn Cüreyc- Abdurezzâk- Müemmel b. İhâb*⁶⁷ من صام يوما في سبيل الله تبارك وتعالى باعد الله وجهه عن النار سبعين خريفا

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Safvân- Süheyl- Şu'be- Muhammed- Muhammed b. Beşşâr*⁶⁸ من صام يوما في سبيل الله عز وجل باعد الله وجهه من جهنم سبعين عاما

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.4, s.118.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.4, s.166.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.4, s.90.

⁶³ Nesâî, "Sıyâm", 45.

⁶⁴ Nesâî, *a.y.*

⁶⁵ Nesâî, *a.y.*

⁶⁶ Nesâî, "Sıyâm", 44.

⁶⁷ Nesâî, *a.y.*

⁶⁸ Nesâî, *a.y.*

ما من عبد يصوم يوما في سبيل الله عز وجل إلا بعد الله عز وجل بذلك اليوم وجهه عن النار سبعين
خريفا - *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- İbn Ebî Ayyâş- Süheyl- İbnü'l-Hâd- Leys- Şuayb-
Muhammed b. Abdullah*⁶⁹

من صام يوما في سبيل الله باعد الله بينه وبين النار بذلك اليوم سبعين خريفا
*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Makburî- Süheyl- Ebû Muâviye- Dâvûd b. Süleymân*⁷⁰

- Buhârî'nin *Sahîh*'inde;

من صام يوما في سبيل الله بعد الله وجهه عن النار سبعين خريفا
*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih ve Yahya b. Saîd- İbn Cüreyc-
Abdurrezzâk- İshâk b. Nasr*⁷¹

- Müslim'in *Sahîh*'inde;

من صام يوما في سبيل الله باعد الله وجهه عن النار سبعين خريفا
*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih ve Yahya b. Saîd- İbn Cüreyc-
Abdurrezzâk- İshâk b. Mansûr ve Abdurrahman b. Bişr*⁷²

- İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde;

ما من عبد يصوم يوما في سبيل الله ابتغاء وجه الله إلا باعد الله عن وجهه وبين النار سبعين خريفا
*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Hammâd b.
Seleme- Haccâc b. Minhâl- Muhammed b. Yahya*⁷³

- Tirmizî'nin *Sünen*'inde;

لا يصوم عبد يوما في سبيل الله إلا باعد ذلك اليوم النار عن وجهه سبعين خريفا
*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân es-Sevrî- Ubeydullah
b. Mûsâ- Mahmûd b. Ğaylân (ح) Süfyân es-Sevrî- Abdullah b. Velîd- Saîd b.
Abdurrahman*⁷⁴

- İbn Mâce'nin *Sünen*'inde;

⁶⁹ Nesâî, a.y.

⁷⁰ Nesâî, a.y.

⁷¹ Buhârî, "Cihâd", 36.

⁷² Müslim, "Sıyâm", 167.

⁷³ İbn Huzeyme *Sahîhu İbn Huzeyme*, "Sıyâm", 170.

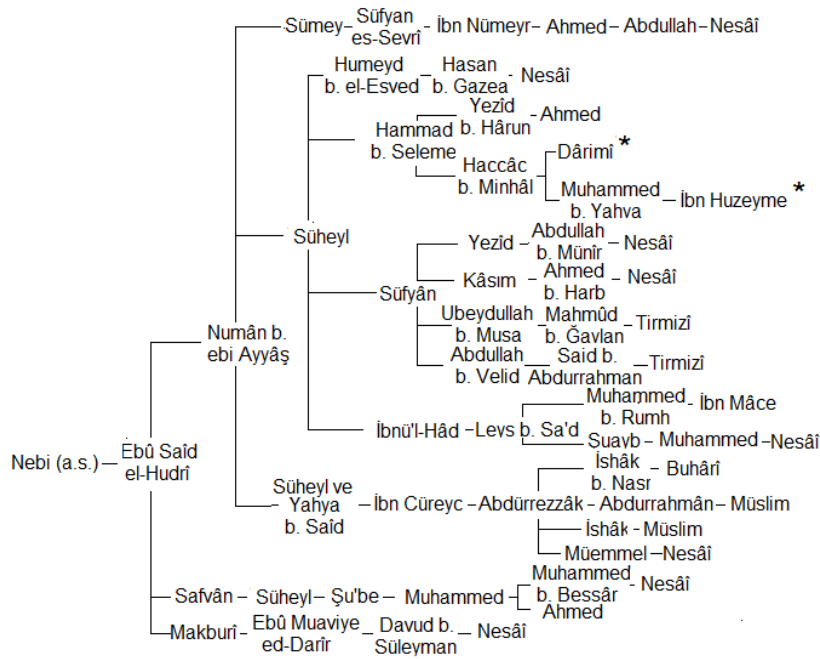
⁷⁴ Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihâd", 3.

*Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- İbnü'l-Hâd- Leys b. Sa'd- Muhammed b. Rumh*⁷⁵

- Dârimî'nin *Sünen*'inde;

*Ma von Abd ysvom yoma fy sbyll allh abtgaw wjw allh ila baw allh byn wjw byn sbyyn xryfa - Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Hammâd b. Seleme- Haccâc b. Minhâl*⁷⁶

Metinlerinde vech lafzı yer alan isnadlar şemada */yıldız işareti ile belirtilmiştir:

Ebû Saîd el-Hudrî'den hadisi Numân b. Ebî Ayyâş, Safvân b. Ebî Yezîd ve Keysân el-Makburî rivayet etmektedir. Numân b. Ebî Ayyâş'ın hadisin medâr ravisi olduğu görülmektedir.

Ebû Saîd el-Hudrî'den 18 farklı tarik ile gelen hadisin yalnızca Nu'mân b. Ebî Ayyâş'ın Süheyl b. Ebî Sâlih kanalıyla gelen rivayetlerinden iki isnadının metninde vechullah lafzının yer aldığı ve bu hadislerin Dârimî'nin *Sünen*'inde ve İbn Huzeyme'nin eserinde bulunduğu görülmektedir.

Vech lafzı bulunan Dârimî ve İbn Huzeyme rivayetlerinin tariklerinin benzer olduğu görülmektedir. Hadis, *Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl- Hammâd b. Seleme-*

⁷⁵ İbn Mâce, "Sıyâm", 34.

⁷⁶ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, *Sünenü Dârimî*, Dâru'l-kalem, Dımaşk, I-II, 1991, "Cihâd", 10.

Haccâc b. Minhâl kanalıyla her iki müellife ulaşmaktadır. Darîmî hadisi Haccâc'dan bizzat alırken, İbn Huzeyme Muhammed b. Yahya aracılığıyla almaktadır.

Benzer bir isnad Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel isnadının Darîmî ve İbn Huzeyme isnadlarından farkı, Hammâd'dan hadisi işitenin Yezîd b. Hârûn olmasıdır. İlginçtir ki bu isnadın metninde vech lafzı bulunmamaktadır. *Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl* tarikinden hadis Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî'de sika ravilerle gelmektedir ve bu kaynaklarda da vech lafzı bulunmamaktadır. Bu durumda isnad şemasında görüleceği üzere Hammâd b. Seleme'den hadisi işiten Haccâc ve Yezîd'in tabakalarında hadisin metni farklılaşmış ve "Allah'ın vechini dileyerek" lafzı hadise idrâc olmuştur. Bu durumda vech lafzının yer almadığı Yezîd b. Hârûn tariki ve Nu'mân b. Ebî Ayyâş'dan gelen diğer tarikler, Haccâc b. Minhâl'de idraca uğrayan isnadın mahfûzu⁷⁷ olmakta ve farklılaşan metin sebebiyle İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde de yer alan Haccâc b. Minhâl rivayeti şazz⁷⁸ bir rivayet olmaktadır.

3. "Allah'ın vechini dileyerek cihad eden kişi..." hadisi

İbn Huzeyme'nin eserinde yer verdiği bir diğer hadis " *مثل المجاهد في سبيل الله ابتغاء* " *Allah yolunda O'nun vechini dileyerek cihad eden kişinin hali, o dönene kadar gecelerini ibadetle geçiren kimsenin hali gibidir*"⁷⁹ hadisidir.

127

İbn Huzeyme'nin *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Şu'be- Vehb b. Cerîr- Ahmed b. Dâvûd*⁸⁰ isnadıyla yer verdiği hadis, İmam Mâlik'in *Muvvattâ*, Abdurrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*, İbn Mâce, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen* adlı eserlerinde yer almakta ve fakat bu kaynakların hiçbirisinde "Allah'ın vechini dilemek" lafzı bulunmamaktadır.

Hadis bu kaynaklarda şu isnad ve metinlerle gelmektedir:

- İmam Mâlik'in *Muvvattâ* 'sında:

⁷⁷ Mahfûz hadis: zabt veya sayı bakımından ya da başka sebeplerle daha tercihe şâyân olan rivayete muhalefet edildiğinde, tercih edilen rivayete mahfûz denir. Bkz. Ali b. Sultan Muhammed el-Heravî el-Kârî, *Şerhu şerhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahati ehli'l-eser*, Beyrût, Dâru'l-erkâm b. bi'l-erkâm, t.y., s.331.

⁷⁸ Sika bir ravinin, rivayetinde tek kaldığı bir hadis, kendinden daha sika bir raviden gelen rivayete muhalif ise bu ravinin rivayetinde tek kaldığı hadis şazz olur. Bkz Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbn Salâh, *Mukaddimetü İbn Salah*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, 2003, s.119.

⁷⁹ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.40.

⁸⁰ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.40.

Nebî - مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم الدائم الذي لا يفتر من صلاة ولا صيام حتى يرجع (a.s.)- *Ebû Hureyre- A'rec- ebû'z-Zinâd- Mâlik- Yahya*⁸¹

- Abdurrezzâk b. Hemmâm'in *Musannef*'inde:

... مثل المجاهد في سبيل الله - والله أعلم بمن يجاهد في سبيله - كالقائم الصائم...
*Hureyre- Saîd b. El-Müseyyeb- Zührî- Ma'mer- Abdurrezzâk*⁸²

- İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde:

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم القانت بآيات الله لا يفتر من صيام ولا صدقة حتى يرجع إلى أهله - المجاهد إلى أهله
*Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Muâviye*⁸³

- Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde:

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم الدائم الذي لا يفتر من صيام وصلاة حتى يرجع
*(a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Mâlik- İshâk*⁸⁴

... مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم القانت بآيات الله لا يفتر من صيام ولا صلاة...
*(a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Muâviye*⁸⁵

... مثل المجاهد في سبيل الله مثل القائم لا يفتر ومثل الصائم لا يفطر حتى يرجع...
*Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer*⁸⁶

... مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم نهاره والقائم ليله حتى يرجع متى يرجع
*Nu'mân b. Beşir- Semmâk- Zâide- Huseyn b. Ali*⁸⁷

- Buhârî'nin *Sahîh*'inde:

... مثل المجاهد في سبيل الله والله أعلم بمن يجاهد في سبيله كمثل الصائم القائم...
*Hureyre- Saîd b. El-Müseyyeb- Zührî- Şuayb- Ebû'l-Yemân*⁸⁸

- Müslim'in *Sahîh*'inde:

... مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم القانت بآيات الله لا يفتر من صيام ولا صلاة حتى يرجع
Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Hâlid b. Abdullah- Saîd b.

⁸¹ Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyêrî, *el-Muvatta*, Dârü'l-âfâki'l-cedide, I-II, Magrib, 1992, "Cihâd", 1.

⁸² Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, c.5, s.254.

⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c.4, s.208.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.3, s.493.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.3, s.410.

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, 3, s.481.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.6, s.383.

⁸⁸ Buhârî, "Cihâd", 2.

Mansûr⁸⁹ ve Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Muâviye-
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ح) Süheyl b. Ebî Sâlih- Cerîr- Züheyr b. Harb (ح) Süheyl b. Ebî
Sâlih- Ebû Avane- Kuteybe b. Saîd⁹⁰

- İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde:

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم الذي لا يفتر من صيام وصلاة حتى يرجع - Nebî (a.s.)-
Ebû Hureyre- A' rec- Ebû 'z-Zinâd- Mâlik- Ahmed b. Ebî Bekir- Ömer b. Saîd⁹¹

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل القانت الصائم الذي لا يفتر صلاة ولا صياما حتى يرجع...
(a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Muhammed b. Amr- İsmâîl b. Ca'fer- Ali b. Hucr-
Muhammed b. Ahmed⁹²

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم القانت...
Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Muâviye- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe- Hasan b. Süfyân⁹³

- Tirmizî'nin *Sünen*'inde:

مثل المجاهد في سبيل الله مثل القائم الصائم الذي لا يفتر من صلاة ولا صيام حتى يرجع المجاهد في
سبيل الله - Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Avâne- Kuteybe
b. Saîd⁹⁴

- Nesâî'nin *Sünen*'inde:

مثل المجاهد في سبيل الله والله أعلم بمن يجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم...
Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Zührî- Şuayb- Osmân b. Saîd- Amr b. Osmân⁹⁵

مثل المجاهد في سبيل الله والله أعلم بمن يجاهد في سبيله كمثل الصائم القائم الخاشع الراكع الساجد -
Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Zührî- Ma'mer- İbn Mübârek-
Hennâd⁹⁶

- İbn Mâce'nin *Sünen*'inde:

⁸⁹ Müslim, "İmâre", 110.

⁹⁰ Müslim, a.y.

⁹¹ Ebû'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah İbn Balaban, *el-İhsân fî takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân*, I-XVIII, thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrût, Müessesetü'r-risâle, 1988, "Siyer", 4621.

⁹² İbn Hibbân, "Siyer", 4622.

⁹³ İbn Hibbân, "Siyer", 4627.

⁹⁴ Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihâd", 1.

⁹⁵ Nesâî, "Cihâd", 14.

⁹⁶ Nesâî, "Cihâd", 16.

Diğer hadis eserlerinde yer alan isnad ve metinlerle karşılaştırıldığında Ebû Hureyre'den *Ebû Sâlih- Süheyl* isnadıyla dağılan hadis metinlerinden yalnızca İbn Huzeyme'de yer alan metinde vech lafzının yer alması, ortak ravileri bulunan diğer isnadların hiçbirisinin metninde bu lafzın zikredilmemesi, İbn Huzeyme'nin metninde yer alan vechullah lafzının Şu'be b. Haccâc ile müellifin arasında yer alan ravilerden birinin tasarrufu sebebiyle metne dâhil olmuş bir kavram olduğunu düşündürmekte ve hadisin aslında bu lafzın olmadığı anlaşılmaktadır.

4. "Kadının Rabbinin vechine en yakın olduğu an ..." hadisi

İbn Huzeyme'nin eserde yer verdiği bir diğer hadis şöyledir:

إن المرأة عورة ، فإذا خرجت استشرفها الشيطان ، وأقرب ما تكون من وجه ربها وهي في قعر بيتها /
"Kadın avrettir. Ne zaman dışarı çıksa şeytan bakışlarını ona çevirir. Kadının Rabbinin vechine en yakın olduğu an, evinin derin yerinde oturduğu zamandır"⁹⁸

İbn Huzeyme'nin, eserinde *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. el-Müsenna* ve *Abdullah- Ebû'l-Ahves- Ebû İshâk- Şerîk- Yahya b. Âdem- Muhammed b. Râfi*⁹⁹ şeklinde biri merfû diğeri mevkûf iki isnad ile yer verdiği hadisin temel hadis kaynaklarında pek çok farklı metni bulunmaktadır. Hadisin metninin, taktiye uğramış farklı bölümlerinin bulunduğu ve bir kısmında mevkûf olarak geldiği görülmektedir. Metinlerini incelediğimiz hadisler, Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *Sahih*, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr* ve Beyhakî'nin *Şuabu'l-imân* eserlerinde yer almaktadır.

Hadis kaynaklarda şu isnad ve metinlerle yer almaktadır:

- İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde;

المراة عورة وأقرب ما تكون من ربها إذا كانت في قعر بيتها فإذا خرجت استشرفها الشيطان - *İbn Mes'ûd- Ebû'l-Ahves- Humeyd b. Hilâl- Süleymân b. Muğîre- Veki*¹⁰⁰

- Tirmizî'nin *Sünen*'inde;

المراة عورة فإذا خرجت استشرفها الشيطان - *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. Beşşâr*¹⁰¹

⁹⁸ İbn Huzeyme *Kitâbu't-tevhîd*, s.51.

⁹⁹ Hadisin diğer isnadının metni şu şekildedir: إذا لبست المرأة ثيابها، ثم خرجت قيل: أين تذهبين؟ فتقول: أعود مريضا، أو أصلي على Bkz. جنازة، أو أصلي في مسجد، فتقول: وما تريدن بذلك؟، فتقول: وجه الله، والذي لا إله غيره: ما التمسست المرأة وجه الله بمثل أن تقر في بيتها وتعبد ربما İbn Huzeyme *Kitâbu't-tevhîd*, s.55.

¹⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c.2, s.159.

- İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde;

المرأة عورة، وإنما إذا خرجت استشرفها الشيطان، وإنما لا تكون إلى وجه الله أقرب منها في قعر بيتها
- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Katâde- Süleymân- Mu'temir- Ahmed b. Mikdâm*¹⁰²

إن المرأة عورة، فإذا خرجت استشرفها الشيطان، وأقرب ما تكون من وجه ربها وهي في قعر بيتها
- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. el-Müsenna*¹⁰³

بمثله - *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Sa'd b. Beşîr- Muhammed b. Osmân- Muhammed b. Yahya*¹⁰⁴

- İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde;

المرأة عورة، وإنما إذا خرجت استشرفها الشيطان، وإنما لا تكون إلى وجه الله أقرب منها في قعر بيتها
- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Katâde- Süleymân- Mu'temir b. Süleymân- Ahmed b. Mikdâm- Ömer b. Muhammed*¹⁰⁵

المرأة عورة، فإذا خرجت استشرفها الشيطان، وأقرب ما تكون من ربها إذا هي في قعر بيتها
- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. el-Müsenna- Muhammed b. İshâk*¹⁰⁶

- Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr*'inde;

إن المرأة عورة، وإنما إذا خرجت من بيتها استشرفها الشيطان فتقول: ما رأي أحد إلا أعجبته، وأقرب
- *Abdullah- Ebû'l-Ahves- Humeyd b. Hilâl- Ebû Hilâl- Haccâc b. Minhâl- Ali b. Abdulazîz*¹⁰⁷

إنما النساء عورة، وإن المرأة لتخرج من بيتها، وما بها من بأس فيستشرف لها الشيطان، فيقول: إنك
لا تمرين بأحد إلا أعجبته، وإن المرأة لتلبس ثيابها، فيقال: أين تريدین؟ فتقول: أعود مريضا، أو أشهد جنازة، أو
- *Abdullah- Ebû'l-Ahves- Ebû İshâk- Şu'be- Amr b. Merzûk- Muhammed b. Hayyân*¹⁰⁸

¹⁰¹ Tirmizî, "Râda", 18.

¹⁰² İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, "İmâme", 175.

¹⁰³ İbn Huzeyme, *a.y.*

¹⁰⁴ İbn Huzeyme, *a.y.*

¹⁰⁵ İbn Hibbân, "Hazr ve'l-ibâha", 5598.

¹⁰⁶ İbn Hibbân, "Hazr ve'l-ibâha", 5599.

¹⁰⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c.4, s.587.

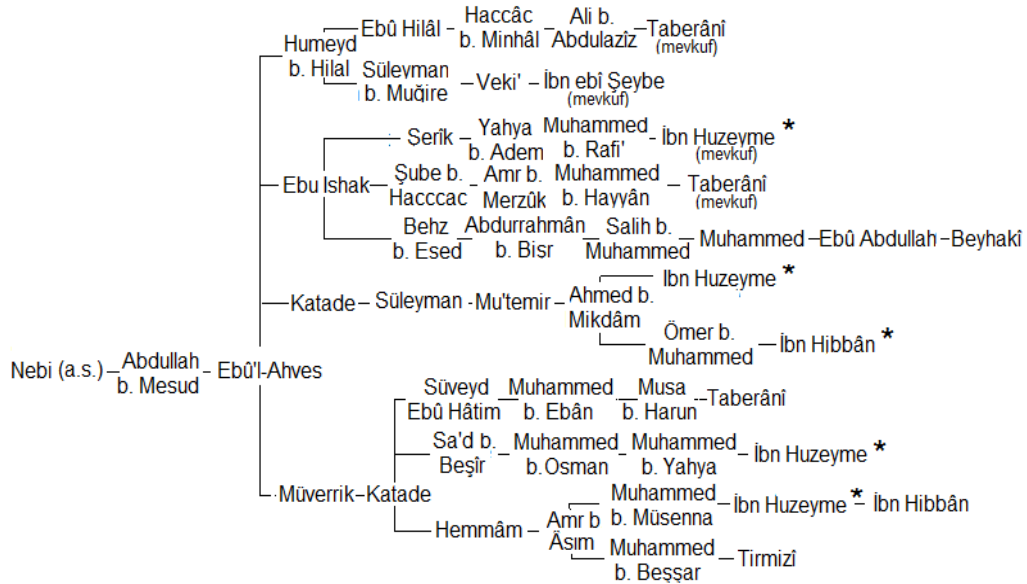
¹⁰⁸ Taberânî, *a.y.*

- المرأة عورة، وإنما إذا خرجت استشرفها الشيطان، وإنما أقرب ما يكون إلى الله وهي في قعر بيتها
Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Süveyd Ebû Hâtim- Muhammed
b. Ebân- Mûsâ b. Hârûn¹⁰⁹

- Beyhakî'nin *Şuabu'l-imân*'ında;

النساء عورة، وإن المرأة لتخرج من بيتها بلباس يستشرفها الشيطان يقول: ما مررت بأحد إلا أعجبته،
وإن المرأة لتلبس ثيابها فيقال لها: أين تريدین؟ فتقول: أعود مريضاً، أشهد جنازة، أصلي في مسجد، وما عبت
امرأة ربها بمثل أن تعبد في بيتها - Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Ebû İshâk- Şu'be- Behz
b. Esed- Abdurrahman b. Bişr- Sâlih b. Muhammed- Muhammed- Ebû Abdullah¹¹⁰

Hadisin isnadları aşağıdaki şemada görülebilmektedir:

Abdullah b. Mes'ûd'un hadisi kimi zaman merfû, kimi zaman ise mevkûf olarak rivayet ettiği görülmektedir. Ravisi Ebû'l-Ahves Avf b. Mâlik b. Nadle'nin hadisin medâr ravisi olduğu görülmektedir. Ebû'l-Ahves'ten ise hadisi Humeyd b. Hilâl, Ebû İshâk es-Sebiî, Katâde ve Müverrik el-İclî' rivayet etmektedir.

Şemada görüleceği üzere ilk dönem eserlerinden İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde hadis, Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkûf olarak gelmekte ve vech lafzı yer almamaktadır. İbn Mes'ûd'un hadisi kimi zaman mevkûf, kimi zaman merfû olarak rivayet ettiği görülmektedir.

¹⁰⁹ Taberânî, *a.g.e.*, c.5, s.79.

¹¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, I-VII, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990, c.6, s.172.

Ebû'l-Ahves'in ravilerinden Humeyd b. Hilâl kanalıyla gelen tariklerde vechullah ifadesi bulunmamaktadır.

Ebû İshâk es-Sebiî kanalıyla gelen tarikler İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd*, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr* ve Beyhâkî'nin *Şuabu'l-imân* eserlerinde geçmekte ve yalnızca İbn Huzeyme'de yer alan hadisin metninde vech lafzı yer almaktadır.

Ebû'l Ahves'den Katâde'nin doğrudan rivayetiyle gelen hadis, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *Sahîh* isimli eserlerinde yer almakta ve her ikisinde de vechullah lafzı bulunmaktadır. Bu rivayetlerde Katâde hadisi Ebû'l-Ahves'ten almış gözükmektedir. Oysaki Katâde'nin Ebû'l-Ahves'den semaı yoktur,¹¹¹ hadisi Müverrik kanalıyla Ebû'l Ahves'ten işitmiştir. Dolayısıyla bu isnadlar munkatı' olmaktadır.¹¹²

İbn Huzeyme'nin eserinde hadisin diğer bir isnadı *Müverrik- Katâde- Hemmâm-Amr b. Âsım- Muhammed b. Müsennâ* şeklindedir. İbn Huzeyme'nin hem *Sahîh*'inde hem de *Kitâbu't-tevhîd*'inde yer verdiği bu isnadın metninde vechullah lafzı yer almaktadır. İbn Hibbân da hadisi bu isnadla hocası İbn Huzeyme'den rivayet etmektedir. İlginç olan şudur ki metinleri hemen hemen aynı olan iki hadisten İbn Huzeyme rivayetinde vech lafzı yer alırken, talebesi İbn Hibbân'ın kendisinden sema ettiği ve eserinde yer verdiği hadisin metninde vech lafzı bulunmamaktadır.¹¹³

Tirmizî'de yer alan isnadın, İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde geçen bir diğer isnadla benzer olduğu görülmektedir. Hadisi Amr b. Âsım'dan Muhammed b. Beşşâr rivayet etmektedir ve müellif metninde ihtisara giderek vech lafzının yer aldığı kısmı vermemiştir.¹¹⁴

Toplamda vech lafzının bulunduğu dört isnad, tüm kaynaklar arasında yalnızca İbn Huzeyme'nin *Sahîh* ve *Kitâbu't-tevhîd* ve İbn Hibbân'ın *Sahîh* eserlerinde yer almaktadır. Benzer isnadlarla diğer kaynaklarda yer alan metinlerde vech lafzının yer almıyor olması sebebiyle de bu lafzın bir ravi tasarrufu olarak metinlerde yer aldığı anlaşılmaktadır.

¹¹¹ Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Beyrût, Müessesetü'r-risâle, I-XXXV, 1987, c.22, s.446.

¹¹² İbn Huzeyme Katade'nin Ebû'l-Ahves'ten semaı olmadığı hususuna değinmek yerine, Katade'nin Müverrik'ten rivayeti olup olmadığı konusunu kayda değer bulmuştur. Bkz. İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, "İmâme", 175.

¹¹³ Hadis İbn Huzeyme'nin rivayet ettiği isnad ile Ebû Dâvûd'un *Sünen* eserinde de yer almaktadır. Fakat Ebû Dâvûd bu metinde vech ve 'kadın avrettir' lafızlarına yer vermeyerek yalnızca kadının evinde kıldığı namazın daha faziletli olduğunu bildiren kısmına yer vermektedir. Bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 54.

¹¹⁴ Tirmizî, hadis için 'hasen, sahîh, garîb' demektedir. Tirmizî, "Râda", 18.

Sonuç

Kelam konularıyla meşgul olmayı kesinlikle hoş görmeyen İbn Huzeyme talebelerini bu konuları konuşmaktan defalarca men etmesine rağmen onların bu meselelere ilgi duyduğunu öğrenince *Kitâbu't-tevhîd* isimli eserini yazmaya mecbur kalmış ve kendi ifadesi ile Allah'ın kendisi için takdir ettiği kader gerçekleşmiştir.¹¹⁵ Müellif eserde kafası karışmış hadis talebelerine doğru yolu göstermeyi amaçlamakta ve bunu muhaliflerine karşı takındığı sert bir üslup ve söylem ile onların fikirlerinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmakta ve onları Kur'ân, sünnet ve Arap dilinin cahili olarak itham etmektedir.

Müellif, eserde Allah'ın sıfatları konusuna geniş yer ayırmakta ve bu konu içerisinde de vech sıfatını ispat için uzun mesai harcamaktadır. Ona göre ayet ve hadislerde Allah'ın bir vechi olduğu açıkça haber verilmektedir. O halde Allah'ın bir vechi vardır. Fakat şüphesiz ki bu vecih, kullarının sahip olduğu vecihten kesinlikle başka bir şeydir. Zira Allah'ın mahlûkata benzemesi mümkün değildir. Bu görüşüne delil olarak önce Allah'a vech atfedilen ayetlere yer veren İbn Huzeyme ardından metninde Allah lafzına izafe edilmiş vech lafzının yer aldığı tüm hadisleri Allah'ın vech sıfatını ispat etmek için delil getirmiştir. Ona göre bu lafızların hiçbir şekilde te'vili mümkün değildir ve te'vil yolunu seçen ve Allah'ın sıfatlarını reddederek Muattıla olan Cehmiyye ve Mu'tezile (Yaratıcı'yı putlar gibi atıl ve vasıfsız bıraktıkları gerekçesi ile) putlara ya da hayvanlara tapan kimseler gibi olmaktadır.¹¹⁶

İbn Huzeyme fikirlerini savunma hususunda oldukça katıdır. Delil getirdiği ayetlerde yer alan lafızları hiçbir şekilde te'vil ve tefsir yoluna gitmemiş, hadislerde yer alan ifadelerin de lafzî hallerine riayet ederek anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Nassları te'vil etmeye çalışan ehl-i bid'at kimseler, ayette haber verildiği üzere Allah'ın sözünü değiştiren Yahudiler gibidirler.¹¹⁷

İbn Huzeyme Mu'tezile'nin, Allah'ın sıfatlarını ispat etmeleri sebebiyle ehl-i hadisi Müşebbihe olarak nitelendirmesine cevap olarak insan dışındaki mahlûkatın da birer vechi olduğunu delil getirmektedir. Tüm hayvanların tıpkı insan gibi birer yüzü ve bu yüz üzerinde benzer şekilde organları vardır. Fakat bu demek değildir ki insanın yüzü ve bu hayvanların yüzü benzerdir. Böyle bir benzetmeyi hiçbir akıl sahibi kişi yapmaz. Tıpkı bunun gibi Allah'ın sahip olduğu vech vasfı da insanınkinden kesinlikle farklıdır. İbn Huzeyme böylesi bir kıyas ile mahlûkatın sahip olduğu sıfatların cevher olarak aynı yapıya sahip olduklarını atlamakta, arazlar, farklı renk, şekil, sertlik-yumuşaklık gibi zâhirî farklılıklar bakımından aynı olmamaları halini, varlıkların vech

¹¹⁵ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.15.

¹¹⁶ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.121.

¹¹⁷ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.230.

sıfatının farklılığını ispat etmek için delil getirmektedir. Bu problemlili kıyas ve bakış açısı İbn Huzeyme'ye yönelik itirazların esas sebebi olmaktadır.

Müellif “Allah Âdemi kendi suretinde, altmış zira’ boyunda yarattı” hadisini, Allah'ın Âdemi insan suretinde yarattığının delili olarak sunmakta, bunun için hadiste geçen zira’/kol ifadesinin Cenâb-ı Hakk’a yakışmayan bir vasıf olduğunu gerekçe göstermektedir. “ Zira’ ” lafzını Allah’a izafe etmeyi uygunsuz bulan, bu durumda mahlûkata benzetilmiş olacağını düşünen İbn Huzeyme, vech lafzı için delil getirdiği hadislerde benzer bir tavır göstermemekle bir çelişkiye düşmektedir. Bu durumdan, İbn Huzeyme'nin ayetlerde yer alan sıfatların te'vilsiz tespiti için gayret ettiği, ayetlerde yer almayı yalnızca hadislerde beyan edilen vasıflar için farklı bir tutum sergilediği sonucunu çıkarabilmekteyiz.

İbn Huzeyme “Kim Allah'ın vechini dilerse...”, “Allah'ın vechini dileyerek oruç tutan kişi...”, “Allah'ın vechini dileyerek cihad eden kişi...”, “Kadının Rabbinin vechine en yakın olduğu an...” hadislerinin metinlerinde yer alan vech lafızlarını Allah'ın vech sıfatının delili olarak sunmaktadır. Hadisin temel kaynaklarda yer alan rivayetlerinin sened ve metinleriyle bir mukayese yapıldığında “Allah'ın vechini dileyerek cihad eden kişi...” hadisine yer veren kaynakların hiçbirisinin metninde vech lafzının bulunmadığı aynı şekilde diğer üç hadise yer veren kaynakların pek çoğunda da vech lafzının yer almadığı tespit edilmiştir. İlginçtir ki İbn Huzeyme'nin eserinde “Kadının Rabbinin vechine en yakın olduğu an...” hadisinin metninde vech lafzı yer alırken, kendisinden bu hadisi sema eden meşhur talebesi İbn Hibbân'ın eserinde metinde vech lafzı yer almamaktadır. Bu durumda İbn Huzeyme'nin eserinde yer alan ve diğer temel hadis kaynaklarındaki metinlerde yer almayan vech lafızlarının metnin asıllarında yer almayı, rivayet sürecinde veya imla esnasında bu metinlere idrac olduğu ihtimali akıllara gelmektedir.

Sonuç olarak İbn Huzeyme'nin bu hadisleri delil getirme sebebi olan Allah Resulünün rivayetlerde vechullah lafzını zâhirî manasını kastederek zikretmiş olduğu iddiası boşa çıkmış olmaktadır. Ayrıca bazı rivayetlerde sahabenin de ‘Allah'ın vechini dilemek’ lafzını sarf ettikleri ve bu kelime ile Allah'ın rızasını kazanmayı kastettikleri görülmektedir. Bu durumda İbn Huzeyme'nin bu meseledeki ön kabulleri ile sıfatları ispat etmeye çalışmasının ve muhaliflerinin görüşlerini asılsız çıkarma gayretinin, onu lafzî delillere tutunmaya ve sıkı bir taassup ile meseleyi ele almaya sevk ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî, *el-Musannef*, Beyrût, Mektebetü'l-islâmî, I-XI, 1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Beyrût, Dâru'l-fikr, I-X, 1991.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu şerhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahati ehli'l-eser*, Dâru'l-erkam b. ebi'l-erkam, Beyrût, t.y.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Şuabu'l-imân*, I-VII, Beyrût.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahihi'l-Buhârî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût-1992.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, *Sünenü Dârimî*, Dâru'l-kalem, Dimaşk, I-II, 1991.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî, *Kitâbu's-sünen-i Ebî Dâvûd*, thk: Muhammed Avvame, Dâru'l-kable li's-sekâfeti islâmîyye, Cidde, I-V, 1998.

Ebû Talib Kâdî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, Beyrût, Âlemü'l-Kütüb, 1989.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. Müsennâ, *Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, I-VII, 1998.

Ebû Nuaym İsfahani, Ahmed b. Abdullah b. İshak, *Kitâbu'd-duafâ*, thk. Fârûk Hamâde, Dârülbeyzâ, Dâru's-sekâfe, 1984.

Ebû'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah İbn Balaban, *el-İhsân fi takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrût, I-XVIII, 1988.

Ebû'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, I-XI, 2007.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-IX, Beyrût, Dâru'l-fikr, 1994.

İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'l-fukahâi 'ş-şâfiyye*, Mektebetü's-sikafeti'd-diniyye Kahire.

İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-arab*, I-XV, Dâru sâdir, t.y.

İbn Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbn Salâh*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, 2003.

Kahraman, Hüseyin, “Suret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi” *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul, 2003, yıl:1 sayı:1 s.51-70.

Kirmânî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali, *Sahîhu Ebî Abdillâh el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, I-XXV, Beyrût, Dâru ihyai't-türasi'l-arabî, 1981.

Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri, *el-Muvatta*, Dâru'l-afâki'l-cedide, I-II, Magrib, 1992.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Beyrût, Müessesetü'r-risâle, I-XXXV, 1987.

Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Kitâbu't-tevhid ve isbatu sıfati'r-rabb azze ve celle*, thk: Abdulazîz b. İbrâhîm eş-Şehvân, I-II, Riyâd, Dâru'r-rüşd, 1988.

_____, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-IV, Beyrût, el-Mektebetü'l-islâmiyye, 1975.

Muhammed Nasîrüddin el Elbânî, *Sahîhu el-Edebü'l-müfred li'l-imam el-Buhârî*, thk.: Mektebetü'd-delil, 1997.

_____, *Sahîhu Süneni İbn Mâce*, Riyad, Mektebetü't-terbiyeti'l-arâbi li-düveli'l-Halic, I-II, 1986.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrût, I-V, t.y.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Kitâbu sünen-i kübra*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrût, I-VI, 1991.

Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Murî, *Şerhu'n-Nevevî alâ sahîh-i Müslim*, I-IX, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 2004.

Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Leâli'l-masnûa fî'l-ehâdîsi'l-mevzûa*, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, I-II, 1996.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *ed-Dibâc ala Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, I-VI, Beyrût, t.y.

Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Tehzîbu'l-âsâr*, C.II, Mekke, Matâbiü's-safa, 1984.

Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmiu's-sahîh ve hüve Sünenü't-Tirmizî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrût, I-V, 1987.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Vecih", *DİA*, C.XLII. s.585-586.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrût, Müessesetü'r-risâle, I-XXIII, 1985.

_____, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, Beyrût, Dârü'l-kitâbi'l-arabî, C.XXIII, 1992.